

Ганна Руссева (Златова)
(Одеса)

ПЕРЕДВЕСІЛЬНИЙ ЦИКЛ ОБРЯДІВ БОЛГАР БУДЖАКА У ХХ СТОЛІТТІ: СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ

Традиційна весільна обрядовість болгар Буджака в ХХ ст. виразно ділилася на три головні цикли: передвесільний, власне весільний та післявесільний. Усі вони дуже тісно пов'язані один з одним і разом складають цілісну картину традиційного весільного ритуалу болгар. Ми спробуємо проаналізувати структуру та зміст саме передвесільного циклу обрядів болгар Буджака. На основі проведених польових досліджень зробимо спробу розкрити змістовне наповнення та структурний аналіз проведення обрядів, що передували власне весільним.

У традиційному суспільстві болгар у більшості випадків весілля не відбувалося без попереднього знайомства молодят одне з од-

ним. Дошлюбне спілкування мало дуже багато різновидів, проте завжди і в усі часи воно було спрямоване на те, щоб молодь знайомилася, спілкувалася, ближче пізнавала одне одного.

Болгарське традиційне суспільство мало багато різновидів дошлюбного спілкування, серед якого «седянки», «предачки», «пупрелкі», збори «на мекданя (мікданя)», «на гераня», «на Колада», «лазаркі» та ін. [2, с. 7–12; 3, с. 456; 4, с. 478; 5, с. 259; 16; 22, с. 482]. Найбільш стійкою формою дошлюбного спілкування виявилися «седянки» – посиденьки, які проіснували до середини ХХ ст., а також співи юнаків «на Колада» – на Різдво, які і до сьогодні, нехай вже досить символічно, але ще зберігаються в деяких населених пунктах Буджака.

Познайомившись і спілкуючись ближче один з одним, пізнавши ближче одне одного, домовившись про заручини з дівчиною, хлопець вислав сватів до її батьків [5, с. 127]. У ролі сватів, яких відправляли вперше, частіше за все виступали родичі молодого, їх називали «сватовніці» (від 1 до 3 чоловік). У всякому випадку свати мали бути дотепними та гарно вести розмову. Їх відправляли пізно ввечері, щоб їхній прихід залишився непоміченим у разі відмови. Інколи свати ходили по два-три рази до однієї дівчини, поки не досягали згоди. В народі вважається, що таким чином батьки дівчини «набивають їй ціну». Розмова сватів мала іншомовний характер, частіше за все йшлося про покупку телички, ткацького верстату, або пошук серни, яку загубили під час полювання. Саме діалог про пошук серни мисливцями ми зустрічаємо в Записках Одеського товариства історії та старожитностей: «Наші батьки, діди і пращури, йдучи в ліс на полювання, відкрили цю заселену нами землю. Ось ми живемо на ній, харчуємося її медом і прохолоджуємося молоком. Наслідуючи приклад пращурів, почесний [ім'я нареченого. – Авт.] ходив також у поле, у ліса і в гори, шукати дичини, і зустрівся там із серною; але вона, сором'язлива від природи, зберігаючи свою честь, не дала йому бачити обличчя свого, а втекла і щезла. Ми йшли за її слідами, і ці сліди привели до вашого дому. Віддайте ж нам здобич, за якою ми з таким трудом ганялися по нетрях, чи скажіть, куди вона втекла».

Ось як описували цю «серну» свати-старости:

«У тієї серни, яку ми шукаємо, волосся златожовте, очі сокол'ї, зуби перлинні, губи-вишні червоні, тіло, як у левиці, груди і шия, мов у лебідки, пальці м'якші за віск, а лице ясніше від сонця і місяця...» [18, с. 634]. Якщо результат цієї розмови був позитивний, то домовлялися про офіційне сватання за участі батьків молодих, яке мало назву «удумване». Лише на цьому офіційному сватанні обидві сторони домовлялися про день весілля, про день офіційних заручин – «годеж» чи «гудеж» [12, с. 137]. Звичай відсилення «сватовніців» до будинку нареченої побутував у передвесільному циклі обрядів болгар Буджака до середини ХХ ст. Саме зі звичаю відсилення перших сватів – «сватовніців», на нашу думку, і починався передвесільний цикл обрядів.

Першим обрядом у передвесільному циклі, як про це йшлося вище, був обряд відси-

лення сватів першого разу. Далі відбувався «годеж», «гудеж» або «главеш» (різні локальні назви в різних районах регіону). Його можна віднести до санкціонуючого і перехідного обряду, тому що «мома» і «єрген» після «годежа» стають зарученими, або «годенік» і «годеніца» [5, с. 150]. Обряд «годежа» санкціонує дівчину і хлопця у суспільстві як нареченого і наречену. Окрім цього, вони переходять зі стану «єрген» і «мома» до стану «годенік» і «годенца». У молодіжному суспільстві вони перебувають вже не на тій сходинці, що були до цього, вони вже майже одружені, можна сказати, що молодь в цей період перебуває на проміжній сходинці між молодіжною громадою і громадою сільською.

Цей обряд майже завжди святкували залежно від матеріальних статків родин. «Годеж» завжди відбувався в будинку нареченої. Під час «годежа» в будинку дівчини збиралася найбільш близька рідня з боку дівчини та хлопця. Сторона нареченої готувала частування для гостей. Під час «годежа» знайомилися ближче один з одним дві родини, два роди. Проте в ХХ ст. головним, на думку мешканців с. Виноградне Болградського району Одеської області, було те, що молодий мав перед двома родами засвідчити, що вони з молодію кохають одне одного та хочуть одружитися [6]. Про це саме пише і М. Державін, який відзначає, що молодих про це питали батьки вже під час сватання [5, с. 134]. На «годеж» батьки нареченого мали принести нареченій подарунки, серед яких обов'язково мала бути червона хустка [7], а також ювелірні вироби. До середини ХХ ст. це були срібні чи мідні браслети, інкрустовані сріблом – «гримні» або «грівні»; срібна обручка; «пафті» – срібні або мідні пряжки для жіночого пояса; срібні, мідні або золоті монети – «алтені», що нанизували в намисто – «гірдан» [5, с. 128]. У хустці, яку дарували під час офіційних заручин, наречена під час весілля вперше виходила до гостей.

На початку ХХ ст. «годеніца» і «годенік» на заручинах обмінювалися «кітками» – букетиками квітів, прикрашених монетами і червоною шерстю, яка мала застережне магичне значення [15, с. 340]. Пізніше – із середини ХХ ст. й інколи до сьогодні – тільки дівчина дарувала парубку червону квітку після заручин. «Годеніца» з цією квіткою ходила на хороводи – це був знак її нового статусу (знак переходу зі стану «мома» – до стану «годеніца») [14, с. 459]. Тим самим вона давала зрозуміти всім іншим парубкам, що вони не мають

права більше з нею фліртувати. Частіше за все «годеж» закінчувався домовленістю про день самого весілля.

На другий день після «годежа» сторона нареченого відправляла в будинок нареченої найближчих родичів молодого, частіше за все це були рідні і двоюрідні сестри. У будинку нареченої гостей пригощали і відправляли з ними речі нареченої з квіткою герані (червоного або рожевого кольору). Про дівчину казали, що вона «дава знак» – дає знак згоди на пропозицію одружитися – це було невід'ємною частиною болгарського весілля і є таким до сьогодні в тому разі, якщо «годеж» робиться. Такий «знак» урочисто проносився по центральній вулиці села, даючи змогу усім дізнатися про наміри молодих.

В окремих випадках, коли родини матеріально неспроможні, коли весілля влаштовується не за традиційною формою, а через «пріставане» – символічне викрадення дівчини, тоді «годеж» не влаштовувався, і, звісно, ніякого «знаку» не давали [12, с. 153]. На сучасному етапі, якщо матеріальна сторона родини дозволяє робити «годеж» і є бажання, то він робиться, але зовсім символічно і дуже рідко [8]. У деяких селах Болградського району такий «знак» називали «за кіткі», тобто за квітами [11]. Сукню наречена відправляла до нареченого для того, щоб по наданій сукні їй зшили весільну. На сьогоднішній день традиційний обряд виконується подекуди, коли обидві родини мають змогу і насамперед бажання зібрати найближчу рідню і оповістити їм про майбутнє весілля.

Наступним етапом у передвесільному циклі обрядів були «засевкі», які починалися у четвер, у яких брали участь лише одружені жінки, що мали дітей. Взагалі майже весь весільний хліб, за винятком «меденіка», готували і пекли саме такі жінки – це був знак того, що в молодій народяться діти, а також знак щасливого сімейного життя молодих. Під час «засевок» жінки готували борошно, яке ретельно просіювали через три сита, а то й через дев'ять. Під час такого просіювання вони співали пісні. Від слова сіяти – «да сейш» – походила й назва «засевок».

За «засевками» слідували «заміські» [5, с. 131], які відбувалися в п'ятницю. Брали в них участь ті самі жінки, що і в четвер. «Заміські» представляли собою замішування (звідси й назва) і приготування весільного хліба – короваїв та «кукол». До того ж у цей день з боку нареченої роздавалися гілочки базилика молодим неодруженим дівчатам –

«зелвам», саме вони в суботу приходили до будинку нареченої випікати «меденік».

Наступною обрядодією, що входила до складу циклу передвесільних обрядів можна відокремити п'ятничне гоління молодого і заплітання коси молодій [12, с. 140; 5, с. 152]. Ці обряди також можна паралельно віднести до обрядів санкціонуючого характеру і до обрядів переходу, тому що вони закріплювали за молодятами повне і остаточне відділення від молодіжної громади, а також остаточний перехід до стану нареченого і нареченої. Гоління було невід'ємною частиною весільної обрядовості до середини ХХ ст. Його завжди проводили урочисто, з пригощанням, з прощальною вечерею, з «меденіком», з великою кількістю молоді й одружених чоловіків [14, с. 458]. Саме останні проводили урочисте і святкове гоління молодого. Часто молодого вперше голили перед самим весіллям. Інколи він був таким молодим, що на його обличчі не було чого голити, бо в парубка був лише пушок [13, с. 159]. Інколи трапляються відомості про те, що голили нареченого зазвичай у суботу ввечері, або в неділю перед вінчанням. Під час гоління дівчата співали, танцювали з хлопцями «хоро», грала музика. Зголене волосся кидали на кущ троянди, або на гілки фруктового дерева. Іноді мати нареченого збирала волосся і ховала його в сундук нареченої [20, с. 261]. До того ж зголене волосся обов'язково збирали в білу хустинку, щоб не розгубити жодної волосини – вірили, що за допомогою нього можна було причарувати парубка [19, с. 23]. Гоління було символічним переходом парубка до стану чоловіка. З середини ХХ ст. наречений голівся сам, але обов'язково зранку перед самим весіллям, йому міг допомагати рідний, або двоюрідний брат. Проте гоління на той час вже втратило своє значення як частина обряду переходу, а наречений голівся лише з естетичних міркувань.

Обряд заплітання коси нареченій зберігся довше – до середини 90-х років ХХ ст. Заплітали обов'язково за день до весілля [17, с. 214]. Розплітання, розчісування та заплітання проводили зазвичай за день до вінчання і обов'язково супроводжували сумними піснями, хорородами, «меденіком», святковою прощальною вечерею, якою пригощали гостей. При виконанні цього обряду усі домашні та подруги нареченої плакали [21, с. 616]. Волосся молодій після заплітання змочували вином, бо вважали це похідним від церковного причастя [9], а голову покривали червоною хусткою.

Зміна зачіски молодої символізувала її перехід від дівування до стану одруженої жінки.

Після урочистого гоління і заплітання «годенік» і «годеніца» повністю відділялися від молодіжної громади, тобто переходили до стану нареченого і нареченої – «младоженяк» і «булка» [10].

У цей же день в обох будинках випікали «меденік» – один з видів весільного обрядового хліба. При його замішуванні, поки сіяли борошно, дівчата не мали права говорити, тому такий хліб носив назву «молчан хляб», тобто мовчазний хліб [4, с. 123; 5, с. 136, 145, 147]. А в деяких селах, навпаки, співали пісні, про що свідчать існуючі пісні про просіювання борошна для медовика:

Трепнали са девят сита,
девят сита коприненя,
коприненя й дафинени,
в Ивануви равни дори
да засеят бялу бряшно,
да замесят прясна питка,
да суберът кумшиити,
кумшиити и рудови.

Після випікання цей прісний корж змащували медом і прикрашали родзинками, а після цього виносили до гостей і пригощали усіх присутніх, заздалегідь розламавши його над головою найгарнішого чорноокого хлопчика для того, щоб первісток молодят був хлопчиком, а всі діти гарними і чорноокими. У будинку нареченого «девяръ» піднімався сходами, тримаючи в руках «меденік», а також сито з горіхами і родзинками і розкидав горіхи з родзинками і роздавав шматки «меденіка» [4, с. 123]. Під час цього розважального обряду учасники весілля намагалися передбачити долю молодят, і таких моментів у традиційному весіллі було багато. До початку другої половини ХХ ст. він зберігає своє значення і зовнішній вигляд (прісний корж змащувався медом, прикрашався квітками базиліка, монетами, родзинками; випікався в знак того, щоб життя наречених було солодким). З 60-х – 70-х років ХХ ст. він поступово втрачає свою значимість і починає випікатися просто як хліб, який за звичаєм просто треба приготувати. Коли в 50-х роках ХХ ст. гоління нареченого було вже не таким урочистим і святковим дійством, «меденік» у будинку молодого перестали зовсім випікати. Із середини 90-х років ХХ ст. його вже не випікали і в нареченої, тому що обряд заплітання їй волосся вже не проводили, тобто весільна обрядовість втрачала цю обрядодію,

що призвело також до скорочення тривалості весілля – з трьох до двох днів.

У цей день подружки нареченої в її будинку готували весільні вінки – з дроту і кольорового гофрованого паперу для «момен» і «деверя». «Девер» викупував свій вінок піснями за гроші. В цьому вінку він ходив під час весілля. «Момені» – 2–3 пари рідних з боку нареченої (найчастіше це рідні брати і сестри батьків молодої з дружинами і чоловіками). Також в цей день дівчата готували весільне деревце – «елха», «іла» [8]. Це була гілка фруктового дерева з трьома гілочками. Обмотували їх кольоровим гофрованим папером. Увіткнута «елха» була у весільній коровай і продавалась куму подругами нареченої. Торгування за неї проходило зазвичай у піснях. Сьогодні, на жаль, молодь вже не пам'ятає тих пісень, і купівля-продаж проходить у дещо жартівливих формах.

Сусідські дівчата нареченого в цей день готували в нього вдома «байрак» або «фергуліцу» [5, с. 131] – весільне знамено червонобілого кольору, на кінець якого насаджували яблуко, обмотане квітами базиліка, а також стяг був прикрашений солодощами. Його ніс «девер», який під час весілля мав бути біля нареченого. У ХІХ ст. весільне знамено готували і в молодого, і в молодої. У нареченого воно було червоного кольору, у нареченої – білого. Пізніше стали виготовляти лише одне знамено – червоно-біле, причому робили це тільки в парубка [19, с. 25].

Увечері наречена йшла до сусідського будинку, або будинку подружки, але вона не мала переходити через дорогу. Там вона купалася у воді, в якій плавало одне або два червоні яблука [1, с. 96]. Їх на наступний день наречені або з'їдали, або молода кидала нареченому чи просто гостям (залежно від району регіону). Окрім купання, наречена також ночувала в цьому будинку, а на ранок приходила додому і починала готуватися власне до самого весілля.

Випікання весільного хліба, «меденіка» і заплітання коси молодій побутувало в окремих населених пунктах Буджака до 90-х років ХХ ст., обрядове гоління молодого почало зникати ще з середини ХХ ст. Логічною є поступова втрата значення цих обрядів, а також їх зникнення упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. Саме тому не лише скорочується кількість весільних днів, а й зовсім відпадає передвесільний етап у традиційній весільній обрядовості болгар Буджака.

Передвесільний етап включав у себе декілька складових – заручини («годеж», «гудеж» або «главеш»), приготування борошна для просіювання і замішування весільного хліба – «засевкі», замішування та випікання весільного хліба – «заміскі», випікання прісного медового коржа – «меденік», який також відносився до різновидів весільного хліба, обрядове заплітання коси молодої та гоління молодого напередодні весілля. Усі обрядодії передвесільного циклу, як, власне, і всі інші протягом весілля, були спрямовані на плодючість молодої, на щасливе подружнє життя молодих, на добробут в їхній родині.

На основі проведених власних польових досліджень можна сказати, що основні відмінності в обрядах різних районів і різних населених пунктів стосувалися здебільшого їхніх назв, а також їх дотримування на різних етапах і ступеня їхньої збереженості. Зміни в структурі передвесільного циклу в різних регіонах також простежувалися залежно від розташування населеного пункту. Таким чином, якщо населений пункт розташовувався поблизу міста або районного центру, зміни в традиційному весільному ритуалі відбувалися швидше. Окрім цього, варто відмітити, що відмінними були в різних регіонах пісні, що виконувалися під час різних обрядів, наявність та існування деяких весільних атрибутів. Суть передвесільного циклу залишається однаковою в усіх населених пунктах – підготувати усю родину і насамперед молодих до важливого етапу, перехідного періоду в їхньому житті, від чого і залежить благополучне існування не лише молодої родини, але й їхнього роду взагалі. Що стосується структури передвесільного циклу обрядів, то вона могла змінюватися залежно від матеріального фактора, психологічного або часового. Проте очевидним лишається те, що протягом майже всього ХХ ст. передвесільна обрядовість болгар Буджака зберігалася, але з плином часу більшість обрядів цього циклу починають втрачати свою значимість, що наприкінці ХХ ст. призводить до поєднання обрядодій, здебільшого в одну – «годеж» («гудеж», «главеш»). Отже, наприкінці ХХ ст. передвесільний цикл обрядів болгар Буджака зазнає змін у вигляді скорочення та спрощення, оскільки сучасна молодь не вважає їх актуальними, а майже суцільна зайнятість на роботах у місті ускладнює дотримування усіх обрядів в повному об'ємі.

Література

1. Агафонова Т. А. Традиционная одежда украинцев и болгар Юго-Западной Украины (XIX в. – пер. пол. XX в.) : автореф. дисс. ... канд. ист. наук / Т. А. Агафонова ; ОГУ им. И. И. Мечникова. – О., 1998.
2. Ангел Гоев. Седянката / Ангел Гоев. – София, 1986.
3. Батъянов Н. Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях / Н. Батъянов // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1858. – Т. 4. – С. 456–469.
4. Берг Л. С. Бессарабия. Страна, люди, хозяйство / Л. С. Берг. – С.Пб., 1918.
5. Державин Н. С. Болгарские колонии в России (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии) / Н. С. Державин. – София, 1914.
6. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Федори Іванівни Дімітрової (Руссевої), 1958 р. н., заміж виходила в 1977 р.
7. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Параски Василівни Ганчевої (Радової), 1917 р. н., заміж виходила в 1935 р.
8. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Марини Вікторівни Ганевої (Маленкової), 1976 р. н., заміж виходила в 1998 р.
9. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Марії Дмитрівни Іванової (Желяскової), 1918 р. н., заміж виходила в 1935 р.
10. Записано зі слів мешканки с. Виноградне Болградського р-ну Марії Дмитрівни Георгієвої (Русевої), 1956 р. н., заміж виходила в 1975 р.
11. Записано зі слів мешканки с. Нові Трояни Болградського р-ну Стефаніди Михайлівни Домуші (Домуші), 1941 р. н., заміж виходила в 1958 р.
12. Златова В. Н., Златов І. В., Георгиев Ф. С. Камчик. – Страницы истории / В. Н. Златова, И. В. Златов, Ф. С. Георгиев // Заря. – 2003. – Ч. 1.
13. Иванова Ю. В., Маркова Л. В. Болгары / Ю. В. Иванова, Л. В. Маркова // Брак у народів Центральної Юго-Восточної Європи. – М. : Наука, 1988. – С. 135–159.
14. Левицкий А. Нравы и обычаи болгар, живущих в Бессарабских колониях / А. Левицкий // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1858. – Т. 4. – С. 450–464.
15. Народы зарубежной Европы / под ред. С. А. Токарева, Н. Н. Чебоксарова. – М., 1964.
16. Петрова Н. А. Добрачное общение молодежи: джок / Н. А. Петрова // Україна і Болгарія: віхи історичної дружби : матеріали конференції, присвяченої 120-річчю визволення Болгарії від османського іга. – О., 1999. – С. 268–272.
17. Руссева Г. І. Трансформаційні процеси в весільній обрядовості болгар на прикладі с. Виноградного Болградського району Одеської області / Г. І. Руссева // Кайндль Р. Ф. Вікно в європейську

науку : матеріали II Міжнародного наукового семінару «Кайндлівські читання», 28–29 травня 2005 р. – Чернівці : Прут, 2005. – С. 47–51.

18. Свадебные обряды в Бессарабии // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1844. – Вып. I. – С. 633–635.

19. Свадьбы у разных народов / [авт.-сост. Л. В. Аксенова, В. Т. Гридина]. – М., 2004.

20. Толстой Н. И. Бритье / Н. И. Толстой // Славянские древности. Этнолингвистический

словарь / под общей ред. Н. И. Толстого : в 5 т. – М., 1995. – Т. 1. – С. 261–263.

21. Усачева В. В. Коса / В. В. Усачева // Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5 т. / под общей ред. Н. И. Толстого. – М., 1999. – Т. 2. – С. 131–133.

22. Чійшія: нариси історії та етнографії болгарського села Городне в Бессарабії / кол. авт. : А. В. Шабашов, М. М. Червенков, Л. В. Суботін. – О., 2003.